

NİETZSCHE'NİN BURNU YA DA HAKİKATİ KOKLAYARAK BULMAK: NİETZSCHE'DE KOKU ALMA DUYUSUNUN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sever IŞIK*

öz

Batı felsefi düşünce tarihinde hakikat rejimi büyük ölçüde aklın düzeni ve duyular hiyerarşisi üzerine kurulmuştur. Duyular hiyerarşi içinde görme ve işitme duyusuna ayrıcalıklı bir konum tanınırken koku alma duyusu birçok filozof tarafından epistemik ve estetik açıdan yetersiz ve güvenilmez bulunarak küçümsenmiş ve değerden düşürülmüş, insanın en ilkel, hayvansı duyusu olarak görülmüştür. Modern felsefe de antiklerin koku alma duyusuna karşı takındıkları olumsuz tutumunu büyük ölçüde devam ettirmiştir. Nietzsche, kokuyu değersizleştiren ya da marjinalize eden felsefi geleneğe radikal bir şekilde karşı çıkarak koku alma duyusunu en yetkin bilgi kaynağı olarak konumlandırır. Hakikati koklayarak bulduğunu iddia eden Nietzsche, Batı felsefesinde hem akıl ile duyular arasında hem de duyuların kendi arasında kurulan hiyerarşiyi tepetaklak eder. Onun genel olarak duyular özellikle de koklama duyusu ile hakikatin kavranması arasında kurduğu ilişki bir bilgi kaynağı olarak içgüdülerin yani bedeninin akla karşı öncelmesini ifade etmektedir. Onun epistemolojisinde akli ve ruhsal olan duysal ve bedeni olan karşındaki ayrıcalıklı konumunu kaybeder. Bir çeşit epistemolojik devrim olarak görülebilecek değişimle birlikte beden bir bilgi kaynağına dönüşür. Bir hakikat metafiziği üzerine kurulan tüm değerler çürümüştür ve bu çürümeyi en yetkin kavrama aracımız burnumuz olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Burun, Koklama, Hakikat, Yalan, Duyular, Akıl, Beden

NİETZSCHE'S NOSE OR FINDING THE TRUTH BY SMELLING: THE REEVALUATION OF THE SENSE OF SMELL IN NIETZSCHE

ABSTRACT

The regime of truth in the history of Western philosophical thought is largely based on the order of the mind and the hierarchy of the senses. While the senses of sight and hearing are given a privileged position in the hierarchy of the senses, the sense of smell has been underestimated and devalued by many philosophers as they are deemed inadequate and unreliable in terms of epistemic and aesthetics. The sense of smell has been seen as the most primitive, animalistic sense of man. Modern philosophy has also largely continued the negative attitude of the ancients towards the sense of smell. Nietzsche radically opposes the philosophical tradition that devalues or marginalizes smell, seeing the sense of smell as the most authoritative source of knowledge. Claiming to find the truth by smell, Nietzsche turns upside down the hierarchy established in Western philosophy both between the mind and the senses and between the senses themselves. The relationship he established between the senses in general, especially the sense of smell, and the comprehension of the truth, expresses the prioritization of instincts, that is, of the body, as a source of knowledge. In his epistemology, the mental and spiritual lose their privileged position over the sensory and bodily. With this change, which can be seen as a kind of epistemological revolution, the body turns into a source of information. All values founded on the metaphysics of truth have rotted, and our nose will be our most competent tool to grasp this decay.

Keywords: Nose, Smell, Truth, Lie, Senses, Mind, Body.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Gaziantep/Türkiye. E-mail: severquista@gmail.com, ORCID:0000-0002-8401-2353

Makalenin geliş tarihi: 12.09.2023
Makalenin kabul tarihi: 28.10.2023

Submission Date: 12 September 2023
Approval Date: 28 October 2023

Giriş

Felsefe başlangıcından itibaren kendisini bir hakikat arayışı olarak tanımlamış, bu arayışta hakikate ulaştıracak araç olarak akılla birlikte duyulara önemli işlevler yüklemiş, felsefi hakikat rejimi aklın düzeni ve duyuların hiyerarşisi üzerine inşa edilmiştir. Akıl insanın en yetkin bilme melekesi olarak görülmekle birlikte duyuların her birine de bilişsel kapasitesine bağlı olarak farklı değerler atfedilmiş ve hiyerarşik bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Platon'dan modern döneme dek Batı düşünce geleneğinde koku alma yetisi birçok filozof tarafından bilişsel açıdan yetersiz ve güvenilmez olarak görülmüş, duyuların epistemik tasnifinde en alt konuma yerleştirilmiştir. Koku alma duyusunu hafife alan ve küçümseyen bu felsefi gelenekte koklama duyusuna yöneltilen eleştirilerin en önemli ortak noktası bu yetinin bilgi kaynağı olarak öznel ve güvenilmez oluşudur. Öyle ki Kant, epistemik ve estetik kapasite yoksunluğuyla tanımladığı koklama duyusunu, en güvenilmez ve kolay vazgeçilebilir duyu olarak niteleyecek ve gözden çıkaracaktır. Dahası daha başlangıcından itibaren koku alma duyusu genel olarak ahlaki zaafı, arzuya ilişkilendirilmiş, insanın en ilkel ve hayvani duyusu olarak görülmüş ve değerden düşürülmüştür. Modern felsefe ve bilim de aynı izleği devam ettirmiş, koklama duyusu bilinçten bağımsız olarak işleyen, içgüdüsel tepkileri tetikleyen bir yeti olarak görülmüştür. Buna mukabil bir bütün olarak bakıldığında Batı epistemolojisi ve estetiğinde görsel ve bir ölçüde işitsel olanın apaçık bir hükümlenliği söz konusudur. Duyular arasında bir astlık ve üstlük ilişkisinin kurulduğu bu tasnifte, cismani olanla yakın bir ilişkiselliği gerektiren duyular bilişsel ve estetik önemi itibarıyla ikincilleştirilirken, nesnelere mesafeyi gerektiren görme ve duyma duyuları gerçekliğin bilgisine varabilecek duyular olarak daima insanın rasyonalite yetisiyle ilişkilendirilmiş ve öncelenmişlerdir.

Başlangıçtan itibaren akılla aralarında yakın bağıntı kurulması nedeniyle görme duyusu duyular hiyerarşisinde ayrıcalıklı bir konum edinirken felsefi düşüncelerin dile getirilmesinde de görsel metaforlar ayrıcalıklı bir konum edinmiştir. Felsefi düşüncenin diğer duyulara karşın görme duyusuna tanıdığı apaçık üstünlüğü felsefi düşünceyi ifade etmek için kullanılan kelime dağarcığından dahi anlamak mümkündür. Zira tefekkür, yansıtma, spekülasyon, gözlem vb. entelektüel faaliyeti ifade etmek için yaygın olarak kullanılan kelimelerin tümü, görme veya bakma eylemine atıfta bulunan Latince köklerden türemektedir. Gerçekte görsel olanın rasyonel olanla bir tutulması Batı felsefi geleneği içinde dikkatlice geliştirilmiş kalıcı bir uygulamadır. Filozoflar, “ruhun doğal ışığı”, “ruh gözü”, “akıl gözü” veya “akıl ışığı” derken, “Aydınlanma” gibi yüce kavramlar tasarlarlarken, görmeyi (vizyonu) doğrudan insan(lığ)ın en asil arayış ve uğraşlarıyla ilişkilendirmiş ve böylelikle sadık kaldıkları Batı metafizik söyleminin okülersentrik (ocularcentric) pozisyonunu güçlendirmişlerdir. Sonuç olarak, tamamen görsel veya bir dereceye kadar işitsel-görsel bir algı

modeli inşa edilirken diğer duyular marjinalize edilir veya radikal bir şekilde dışlanır ve susturulur.¹ En kolay susturulan duyunun koklama duyusu olduğu ise apaçaktır.

Nietzsche, Batı düşüncesinde genel olarak duyuların özelde ise koku duyusunun özellikle suçlanarak değerden düşürülmesine şiddetle karşı çıkmış ve karşı bir konumu benimsemiştir. Koklama yetisine methiyeler dizen Nietzsche, hakikati koklayarak keşfettiğini iddia ederek binlerce yıllık felsefi hakikat düzenine karşı taarruz geçip onu yıkmaya çalışır. Biz de bu makalenin sınırlı çerçevesi içinde Nietzsche'nin söz konusu iddiasına odaklanarak onun felsefi gelenekle radikal bir karşıtlık içinde burna keskin bir bilme yetisi atfederek bu hakikat düzeninin üzerine inşa edildiği ontik, epistemik ve etik hiyerarşiyle birlikte duyular arasındaki hiyerarşiyi de tepetaklak ettiğini, akla karşı sağlıklı bir bilme yetisi olarak duyuları öncelediğini, fakat bundan daha önemlisi insanın en ilkel, uygarlık öncesi hayvani yetisi olarak görülen koklama yetisini duyu hiyerarşisinin başına taşımak suretiyle bilince karşı içgüdüleri yani bedeni öncelediğini ifade edeceğiz. Nietzsche, gerçek bilgi edinme aracı olan burna dayanarak gerçek dünyanın filozofların akılla kavradıklarını iddia ettikleri "düşünülür dünya" değil, "duyulur dünya" olduğunu iddia edecektir. Ki bu aslında onun bilinci önceleyen bir düşünce tarzı olarak bizatihi felsefeye saldırısıdır. Zira ona göre içgüdüsel bilmeye karşıtlık içindeki bilinç, yaşamı güçlendiren Dionysoscu hakikati ve güç istemini tahrip etmiştir. Nietzsche'nin hakikat/bilgi temeli tasnifte anti-entelektüel bir duyu olarak en gerilere itilmiş olan burna övgüsü onun felsefi hakikat kavramına saldırısını ifade etmektedir. Bu aynı zamanda insanın epistemik yetilerinin "tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi" projesi kapsamında yeniden değerlendirilmesi girişimidir.

Elbette insanın yaşamına dair olan tüm fenomenler gibi kokunun ve koklama yetisinin de bilimsel, tıbbi, kimyasal kültürel, tarihsel, toplumsal, politik vb. birçok perspektiften bakılarak tarihi yapılabilir/yazılabilir. Yaptığımız izahattan da anlaşılacağı gibi biz burada koku alma duyusunun kültürel ve tarihsel bağlamını göz ardı etmeksizin felsefi çerçeveye yerleştirerek ele almaya çalışacağız. Bu amaçla öncelikle kokunun kısa bir felsefi tarihine bakacak ardından Nietzsche'nin koku duyusunu yeniden değerlendirmesini ele alacak ve felsefe tarihini içinde ifade ettiği anlamı ve radikal dönüşümü açıklamaya ve temellendirmeye çalışacağız.

¹ Marija V. Lojanica, "Death Smells Like Strawberries: the Olfaction Simulacra", *Naslede*, Issue 43, 2019, 377.

Koku Alma Duyusunun Kısa Bir Felsefi Soykütüğü

Antik Yunan filozofları Platon ve Aristoteles kokunun epistemik değeri konusunda son derece kötümserdirler. Platon, kokuları sınıflandırmanın zor olduğunu düşünür ve bunu “kokuları oluşturan parçacıkların kendine özgü karakterine” bağlar. Ona göre koklama yetisinde bazı koku çeşitleri ayırt edilemez ve bu nedenle “bir koku her zaman yarım oluşmuş bir şeydir”.² Dahası “belirli sayıda basit tiplerden oluşmadıkları için isimleri yoktur” yani ona göre yarı biçimli olmaları nedeniyle kokuları adlandırmak ve tasnif etmek son derece zordur ve yapılacak tek ayırım hoş, nahoş ayırımıdır.³ Benzer bir yaklaşımı devam ettiren Aristoteles de kokuları tanımlamanın zorluklarına dikkat çeker. Ona göre kokunun ve koklamanın mahiyetini ses ve rengin mahiyeti kadar açık biçimde belirlemek son derece zordur. Zira koklama duyusu hayvanlara nispetle insanda çok hassas değildir. Platon gibi kokuları tarif ve tasnif eden özel bir sözcük dağarcığının yokluğuna dikkat çeken Aristoteles’e göre açıklanması ve tasnif edilmesi zor olan kokular, renkler ve sesler gibi isimlendirilemezler. Diğer duyulardan çok tatma duyusuna yakın duran “kokular, tatlar kadar kolay ayırt edilemediklerinden adlarını nesnelere borçludurlar”.⁴ Bu nedenle Platon ve Aristoteles’e göre ince ayrımlara duyarsız ve soyutlamadan aciz olan koku duyusu ruhun ve zihnin karmaşıklıklarını kavrayamaz.⁵ Onlara göre koklama duyusundan edinilen hazlar da görme ve duyma duyusunun verdiği hazlardan daha az saf ve daha az asildirler.⁶

Ortaçağ ve onu müteakip modern dönem Antikçağ’ın görme ve duyma duyusunu önceleyen koku duyusunu ise talileştiren duyu hiyerarşisini devam ettirirler. Hıristiyan filozof Saint Augustinus, MS 389’da Maniheistleri çürütme amacıyla yazdığına “burnun Tanrı’yı bulmak için bir araç olduğuna inanmaktan utanmıyor musun?” derken⁷ Thomas Aquinas ise “güzel görüntülerden ve güzel seslerden söz edebiliriz ama güzel tatlardan ve kokulardan söz edemeyiz”

² Platon, *Timaios*, çev. Özgüç Orhan, Ankara: Fol Yayınları, 2022, 181.

³ Platon, *Timaios*, 181.

⁴ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Doç. Dr. Zeki Özcan, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001,118-119.

⁵ Epistemik kapasitesi itibarıyla değerden düşürse de Platon’un kokuyu hepten olumsuzlamadığını özellikle ifade etmek gerekir. Tanrıların hem hoş kokulu hem de hoş kokulardan memnun olduğunu ifade eden Platon, aşk/eros hakkında şöyle yazar: “Çünkü çirkinlik ile Eros boyuna savaşıyor durur birbiriyle. Teninin güzelliği tanrının yaşamını çiçekler arasında geçirdiğini gösterir; zira çiçeksiz ve sararıp solmuş bir beden, ruhun ya da böyle başka herhangi bir şeyin içine yerleşmez Eros. Ama nerede çiçeklerle donanmış mis kokulu bir yer varsa yerleşir ve kalır orada”. Bkz. Platon, *Şölen*, çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015,109.

⁶ Annick Le Guerier, “Olfactionand Cognition: A Philosophicaland Psychoanalytic View”, in *Olfaction, Taste, and Cognition*, Edited by Catherine Rouby, Benoist Schaal, Daniele Dubois, Remi Gervaisand A. Holley, Cambridge University Press, 2002, 3.

⁷ Le Guerier, “Olfactionand Cognition: A Philosophicaland Psychoanalytic View”, 3

diyerek Platoncu duyulara yaklaşım geleneğini sürdürür;⁸ görme ve duyma duyusuna üstün ve ayrıcalıklı bir konum tahsis edilir. Erken modern dönemde bu yaklaşım varlığını büyük ölçüde pekiştirerek devam ettirir. Koklama ve tatma duyusunun epistemik değeri konusunda hiç de iyimser olmayan dönemin filozoflarının çoğu koku ve tatma duyusunu pek takdire şayan görmemiştir. Descartes gibi rasyonalistler ve Locke gibi ampiristler tat ve kokunun bize yalnızca “ikincil nitelikler” hakkında öznel bilgi verdiği düşüncesinde hemfikirdiler. Bu nedenle de onlar bilgi hiyerarşisinde kokuya yüksek bir konum biçmezler.⁹ Genel olarak duysal algıya güvensizliğiyle ünlü olan Descartes, görülebilir ve bu nedenle kesinlikle bilinebilir şeylerin doğasına yönelik görsel bir araştırma olan optiği eleştirel bir epistemolojik araç olarak kullanır.¹⁰ Sensüalist Condillac dahi tüm “duyular arasında bu duyu, beşer zihninin bilgilerine en az yardımda bulunur görünmektedir” der.¹¹

Aydınlanmanın ünlü düşünürü Kant ise kokunun entelektüel ve estetik potansiyeli ve statüsü konusunda kadim filozoflardan daha kötümserdir. Ona göre tat ve koku duyularının her ikisi de nesnel olmaktan çok öznedir. Birbiriyle yakından ilişkili olan bu iki duyudan hiçbiri, diğer duyulardan birinin yardımı olmadan tek başına nesnenin bilgisine götürmez.¹² Dahası koku alma duyusu tüm duyularımız içinde en az borçlu olduğumuz ve en kolay vazgeçilebilir olan duyudur. Kant, koklama duyusunu estetik açıdan da önemsizleştirir. Ona göre “zevk almak için onu işlemek ya da rafine etmek bize kazanç sağlamaz; bu duyu, (özellikle kalabalık yerlerde) hazdan çok tiksinti nesnelere algılayabilir ve ayrıca koku alma duyusundan gelen haz, gelip geçici olmaktan başka bir şey olamaz”.¹³ Dolayısıyla daha çok hoş olmayan deneyimlere neden olması ve asosyal karakteri nedeniyle bu duyunun yozlaştırıcı etkisine karşı duyarlı olunmalıdır. Estetik açıdan benzer bir yaklaşımı benimseyen Hegel de “alt” duyuları sanatın alanından dışlar. Ona göre “sanatta duysal olan,

⁸ Larry Shiner, *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, New York, NY, United States of America. : Oxford University Press, 2020, 20.

⁹ Shiner, *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, 20.

¹⁰ Lojanica, “Death Smells Like Strawberries: the Olfaction Simulacra”, 377.

¹¹ É. B. Condillac, *Duyular Üzerine İnceleme*, çev. M. Katırcıoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, 45.

¹² Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Translated by Victor Lyle Dowdell Revised and Edited by Hans H. Rudnick With an Introduction by Frederick P. Van De Pitte, Southern Illinois University Press, 1996, 44.

¹³ Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, 47. Yirminci yüzyılın başında Alman filozof Georg Simmel, Kant’a gördüğümüz gibi koku duyusunu mükemmel bir antisosyal duygu olarak adlandıracak kadar ileri gider. Bkz. Le Guerer, “Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View”, 3; J. Reinartz, *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*, University of Illinois Press, 2014, 14.

zihinselleştirilmiş yani entellektüalize edilmiş olan yalnızca şu duyularımızı kapsar: görme ve işitme." Koku almanın, tatmanın ve dokunma gibi yalnızca maddi varlığın doğrudan doğruya duyusal olan nitelikleriyle ilgili olan "duyuların sanatsal nesnelere hiçbir ilgileri yoktur." Bu duyuların hoş buldukları şey, sanatın bildiği güzel ile ilgili değildir.¹⁴ Kant ve Hegel'den önce yazan E. Burke de koku duyusunun yücelik yaratma potansiyelini yadsır; "aşırı acı/keskin ve dayanılmaz kokular dışında hiçbir kokunun veya tadın büyük bir duygu yaratamayacağını" ifade eder.¹⁵ Schopenhauer da diğer bedensel duyularla birlikte koku duyusunu aşağı/ast bir duyu olarak değerlendirmekten geri kalmamıştır.¹⁶

Feuerbach ve Nietzsche gibi bazı filozoflar tarafından kokuya verilen daha yüksek değer bir yana bırakılırsa sonraki süreçte de felsefeye Kantçı ve Hegelci kokunun reddi hakim olmuştur. Bu nedenle, daha yüksek "teorik" ve "estetik" görme ve işitme duyularıyla daha düşük görülen "bedensel" koku alma ve tatma duyuları arasında kurulan karşıtlığı, 20. yüzyıl başlarında yazan George Santayana ve Edward Bullough'dan Roger Scruton, Dennis Dutton, Allen Carlson, Glenn Parsons, Jane Forsey'e ve bu yüzyılın ilk yıllarında yazan diğer filozoflarda hâlâ bulmak mümkündür.¹⁷

Sonuç itibarıyla düşünce tarihi boyunca koklama duyusu hayvani, ilkel, içgüdüsel, şehvani, bencil, ilgisiz, asosyal ve diktatörce doğaya sahip olduğu, bize ister istemez en acı verici duyuları dayattığı, bizi kendi öznel tekbenciliğinden kaçamaz hale getirdiği, düşünce bir yana soyutlamadan veya herhangi bir sanatsal yönelime götürmekten aciz olduğu şeklindeki birçok felsefi gerekçeyle kötülenegelmıştır.¹⁸ Gerçekte kokunun özellikle zihin ve ruha zıt olarak hayvani ve bedensel doğamızla ilişkilendirilerek olumsuzlanması Batı entelektüel geleneğinin bir ana motifi olmuştur.¹⁹ Koku alma duyusuna yönelik bu olumsuz değerlendirmenin altında iki temel yaklaşım vardır. Bu yaklaşımların ilkindeki olumsuzlama genellikle bir dış ortam gerektiren mesafeli, asil "entelektüel" duyular (görme ve duyma) ile daha fiziksel ve duyusal yakınlık gerektiren duyular (tat ve dokunma) arasında kurulan hiyerarşiden kaynaklanır. Koku, bu iki grup arasındaki kavşakta bulunur ve ara duyusal bir yeti olarak kabul edilir. Aristoteles'ten, Thomas Aquinas, Hegel, Cournot, Jean Jaurès'e kadar koku alma

¹⁴ G.W.F. Hegel, *Estetik (Seçilmiş Metinler)*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Say Yayınları, 1982, 80.

¹⁵ Edmund Burke, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*, edited with an introduction by Adam Phillips, Oxford University Press, 1998, 78.

¹⁶ Le Guerer, "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", 3; Reinartz, *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*, 14.

¹⁷ Shiner, *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, 21.

¹⁸ Le Guerer, "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", 3

¹⁹ Shiner, *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, 301.

yetisini müphem, anlaşılmaz, kararsız, asalet ve özerklikten yoksun olmakla tanımlayan birçok düşünürün eserlerinde bu temel inanca rastlanır. İkinci yaklaşımda ise olumsuzlama koku alma duyusuna ilişkin sözcük dağarcığının yetersizliğiyle ve kokuların kesin bir tanımına ve ayırımına ulaşmanın güçlüğüyle ilgilidir.²⁰ Daha yüksek duyular olarak görülen, zengin ve özel bir kelime dağarcığıyla donatılmış görme ve işitme duyusunun aksine, koku alma duyusunun herhangi bir sanat formunun temeli olarak hizmet etmekten aciz olduğu görüşü, tüm estetsiyenleri derinden etkileyen Platon'dan Kant'a, Hegel, Schopenhauer ve Bergson'a uzanan birçok büyük düşünür tarafından savunulagelmiştir.²¹

"Görseliğin yükselişi"ne tanıklık eden modern dönemde duyuların dengesi daha bariz bir şekilde görme duyusunun lehine değişim göstermiş, "alt duyu"lar kültür ve bilişin sınırlarının ötesine itilmiştir.²² Bu dönemde Batı'da kokunun ve koku alma duyusunun değersizleştirilmesinde filozoflarla birlikte bilim adamlarının da görmeyi "en üstün akıl ve uygarlık duyusu", kokuyu ise "delilik ve vahşet duyusu" şeklindeki yeniden değerlendirmeleri etkili olmuştur.²³ Bu dönemde koku alma duyusunun bastırılması bilim adamları ve psikologlarca "uygar insan"ın tanımlayıcı özelliklerinden biri olarak görülmeye başlanmış, koku duyusunun marjinalleştirilmesi kültürel ve evrimsel ilerlemenin bir gereği olarak görülmüştür.²⁴ Çağdaş dönemde koku alma duyusunun olumsuzlanmasında Darwin ve Freud'un büyük rolü olduğunu söylemek gerekir. Onlara göre koku alma duyusunun körelmesi, buna mukabil görme duyusunun gelişimi evrimsel gelişimin bir sonucudur. Darwin'e göre "aşamalı evrim ilkesine inananlar, bugünkü insanın, koklama duyusunu, aslında, şimdiki hali ile kazandığını isteyerek kabul etmeyeceklerdir. Bu yeti, insana, onu sürekli olarak kullanmış ve ondan çok yararlanmış eski bir atadan, zayıflamış ve şimdiki kadar gelişmemiş bir halde kalmıştır".²⁵ Dolayısıyla ona göre koku alma

²⁰ Le Guerier, "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", 5

²¹ Le Guerier, "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", 6

²² David Howes, "Nose-Wise: Olfactory Metaphors in Mind", in *Olfaction, Taste, and Cognition*, Edited by Catherine Rouby, Benoist Schaal, Daniele Dubois, Remi Gervais and A. Holley, Cambridge University Press, 2002, 68,69. Corbin'in ifadesiyle "görme, büyük panoptik rüyanın keşfiyle canlanmış ve estetikle olan bağlantısı sayesinde büyük bir güç kazanmıştır; tat almaysa, günlük yaşamın toplumsallaştırılması ve kurallara bağlanışını inceleme isteğinin ardına sığınmıştır. Bu alanda da koku dışlanmanın cezasını çekmiştir" Bkz. Alain Corbin, *Kokunun Tarihi: Miyasama ile Fulya: Koku ve Toplumsal İmgelem XVIII-XIX. Yüzyıllar*, Ankara: Dost Kitabevi, 2007,

²³ Constance Classen, David Howes, Anthony Synnott, *Aroma: The Cultural History of Smell*, Routledge, 2003, 4.

²⁴ Classen, Howes ve Synnott, *Aroma: The Cultural History of Smell*, 89-90

²⁵ Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Ömer Ünalın, Ankara: Onur Yayınları, 1975, 28

duyusu insanın evrimi ve uygarlığın gelişimiyle birlikte giderek körelmiş olan ilkel uygarlık öncesi bir duydur. Koklama duyusunun bilişsel değersizleştirilmesine hatırı sayılır ölçüde katkıda bulunan Freud da insanın koku alma duyusundaki körelmeyi insanların dik duruşa geçmesiyle başlayan uygarlık sürecinin sonucu olarak görür. Uygarlaşmayla koku alma uyaranlarının körelmesine paralel olarak cinsel çekimde görsel uyaranların rolü artmıştır.²⁶ Dolayısıyla Freud’un nazarında görme duyusu bir çeşit uygar(lık) duyu(su) olarak gelişim göstermiştir. Benzer şekilde, Marks da daha “medeni” olan işitme ve görme duyularıyla karşılaştırıldığında dokunma, tatma ve koku alma duyularını “ilkel” duyular olarak görmüştür.²⁷ Doğrusu bu yaklaşım istisnai ve arızı bir yaklaşım değildir. Avrupa kültüründe geleneksel olarak görme ve işitme duyuları her zaman “uygar davranış” ve “entelektüel faaliyet” ile ilişkilendirilmişken tat, dokunma ve koku alma duyuları ise genellikle buna karşıt bir şekilde “hayvanlık” ilişkili olarak kavranmıştır.²⁸ Bu nedenle koku almanın önemini vurgulayan modern insanların yetersiz evrimleştiği yargısına varılmış, bu insanlar ya vahşi, yozlaşmış proleterler ya da sapkın, deli veya aptal olarak görülmüşlerdir. Avrupa’nın entelektüel seçkinleri tarafından kokuya yönelik bu güçlü karalama, koku alma durumu ve algısı üzerinde kalıcı bir etki yaratmış, modernitede koku ‘susturulmuş’tur.²⁹

Çok daha az sayıda olmakla birlikte koku duyusunun bir şekilde itibarsızlaştırılarak sınıflandırılmasına karşı çıkan bazı filozofların da var olduğunu söylemek gerekir. Örneğin, Rousseau, koku alma duyusuna pozitif yaklaşım sergileyerek onu “hayal gücünün duyusu” olarak değerlendirmiş,³⁰ bu duyunun ruhsal yaşamı görme ve işitme duyusundan daha derin bir şekilde etkilediğini ifade etmiştir.³¹ Koklama duyusuna olumlu yaklaşım büyük ölçüde 17. yüzyıl Fransız rasyonalistlerine karşı bilginin bir parçası olarak “hissetmenin” önemini öven ve geçmişte koku alma duyusunun haksız yere küçümsendiğini savunan 18. yüzyıl Sensualistleri tarafından başlatılmıştır. Örneğin La Mettrie tüm fikirlerin duyulardan kaynaklandığını söylerken Helvetius “yargılamak hissetmektir” diyecek kadar ileri gider. Abb’e de Condillac tarafından hayal edilen ünlü heykel örneği, bu yeniden değerlendirme programını simgelemektedir. Anlamayı üretmek için algıların nasıl

²⁶ Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, 56-57.

²⁷ David Howes, *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*, University of Michigan Press, Year: 2003, 230.

²⁸ Howes, *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*, 4-5.

²⁹ Classen, Howes ve Synnott, *Aroma: The Cultural History of Smell*, 4.

³⁰ J. J. Rousseau, *Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç, 10. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 96.

³¹ Alain Corbin, *Kokunun Tarihi: Miyasama ile Fulya: Koku ve Toplumsal İmgelem XVIII-XIX. Yüzyıllar*, Ankara: Dost Kitabevi, 2007, 114.

özümsemiğini açıklamak için, her bir duyuyu ayrı ayrı bir heykele yerleştirmeyi hayal eden Condillac, bilgiye ve anlamaya en az katkı yapan duyunun koku duyusu olduğu düşüncesiyle işe koku alma duyusuyla başlamıştır. Diderot ise daha da ileri giderek koku alma duyusunun soyutlama yeteneğine sahip olduğunu iddia etmiştir.³² Diğer taraftan 19. yüzyılda da koku alma duyusu, bilgi arayışında beden rolünü yenilemek isteyen filozoflar arasında savunucular bulmuştur. Bunlardan Alman filozof Ludwig Feuerbach, koku alma duyusunun da görme duyusu kadar hayvani ihtiyaçların üzerine çıkabileceğini, hem ilme hem de sanata manevi ve bilimsel katkılarda bulunabileceğini ifade etmiştir.³³ Bununla birlikte Batı düşünce tarihinde koklama duyusunu küçümseyen ve kötüleyenlere karşı en şiddetli karşı çıkış ve taarruz Nietzsche'den gelmiştir. O, gelenekle çatışarak gerçek bir bilgi kaynağı ve keşif aracı olarak burnun takip edilesini salık verir.

Nietzsche'nin Dehası: Hakikati Koklayarak Bulmak

Nietzsche, genel olarak duyuların özel olarak ise koku duyusunun özellikle suçlanarak değerden düşürülmesinde şiddetle karşı çıkmış ve radikal bir karşı bir konumu benimsemiştir. "Nasıl da hassas gözlem aletleridir duyularımız! Örneğin, hiçbir filozofun saygıyla ve şükranla söz etmediği şu burun, şu sıralar elimizin altındaki en hoş araçtır: bir spektroskopun bile saptayamadığı en küçük devrim farklarını saptayabilir" diyen Nietzsche, yukarıda bahsettiğimiz Platon'dan Kant'a, Hegel ve Schopenhauer'a uzanan felsefi geleneğe karşı şiddetli bir saldırıya girişir. Koklama yetisine ve aracına methiyeler dizgen filozofa göre burnumuz elimizdeki en hassas en yetkin epistemik, etik, psikolojik inceleme aracıdır.

Akli bir muhakeme tarafından değil, içgüdü ve sezgi tarafından yönlendirilen bu hassas koku alma yetisi sayesinde insanların yanılgılarının ve yalanlarının kokusunu aldığını ifade eden Nietzsche, bu durumu *Ecce Homo*'da gururu aşan kibre varan bir dille; "yalanın yalan olduğunu duyup... koklamakla, doğruyu ilk *bulan* ben oldum" ifadesiyle dile getirir. Sonra daha da ileri giderek, "burun deliklerimdedir benim dehâm"³⁴ diyerek dehasını koklama duyusunun yetkinliğine ve keskinliğine bağlar; koklama duyusuyla övünür ve ona itibarını iade eder; onu akla/bilince karşı öncelemekle kalmaz; duyular hiyerarşisinin

³² Le Guerer, "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", 6

³³ Le Guerer, "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", 6; Reinartz, *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*, 14.

³⁴ Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo: Kişi Nasıl Kendisi Olur*, çev. Can Alkor, 5. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 1996, 142.

tepesine yerleştirir. Binlerce yıllık felsefi geleneğin inşa ettiği epistemik hiyerarşiyi ve buna istinat eden hakikat ve yalan tanımlarını alt üst eder. Ona göre hakikat akıl ile kavranılan bir şey değil, duyularla, üstelik de duyuların en bilinçten yoksun olanı olan koklama duyusuyla algılanabilecek bir şeydir. Yaşamın hakikatini burunla algılanacak içkin bir gerçekliğe indirgeyen filozofa göre hakikat duyuyu üstünü aşamaz, duyuyu üstü olma iddiasındaki hakikat ona göre yalanın ta kendisidir.

Yalanı rasyonel bir muhakeme yoluyla değil, salt koklama yoluyla ortaya çıkardığı iddiasıyla Nietzsche, insanın en hayvani duyusuna öylesine güçlü bir bilişsel konum biçmektedir ki o en tinselleştirilmiş olan yalanı dahi ortaya çıkararak bilişselliğe sahiptir. Tıpkı bir hayvanın üzeri örtülmüş, gizlenmiş olan şeyleri tüm gizleme çabalarına rağmen bulup çıkarma yeteneğine sahip olması gibi koklama yetisi de soyutlama yoluyla ulvileştirilip hakikat adı altında kutsallaştırılan, ontik bir gerçekmiş gibi sunulan yalanı bulup ortaya çıkarma gücüne sahiptir. Burada Nietzscheci vokabülerde apaçık bir şekilde hakikat yaşamı güçlendiren ve sağlıklı kılan; yalan ise yaşamı zayıflatan ve hastalıklı hale getiren şey olarak belirir. Tıpkı hayvanın kendisi için sağlıklı ve zararlı olan şeyleri burun aracılığıyla fark etmesi gibi insan hayvanı da en içgüdüsel yetisi olan koklama yetisiyle hakikati ve yalanı yani kendisi için sağlıklı ve hastalıklı olanı fark edecektir.

Nietzsche, insanın şimdiye dek en dürtüsel duyusu olarak görülen koklama yetisini merkeze alarak insan ve akıl, bilinç ve hakikat ilişkisini ve birlikteliğini tersyüz etmeye çalışır. Duyusal olanı aşma iddiasındaki felsefi hakikat iddiasının altını oyar, onu yerinden etmeye ve yeniden değerlendirmeye çalışır. Böylelikle hayvani içgüdülerin sağlamlığına dayanan, gerçeğe en yakın duyu olarak koku alma duyusu Nietzsche’nin gerçeklik arayışında ve mücadelesinde soğuk mantığı alt eder; temel işlevinin ötesinde sezgisel farkındalık duygusu olan “altıncı his” işlevini üstlenir. Feuerbach gibi filozofların koku alma duyusunu daha ruhani ve entelektüel hale getirerek yeniden değerlendirmeye çalışmasına karşın Nietzsche ise tam tersine onun hayvani doğasını över. Ona göre koku alma duyusunun faydası, düşünce ve anlayışı ilerletmek için dili kullanma ihtiyacını ortadan kaldıran hayvansallığında yatar.³⁵ Nietzsche’nin buruna olan övgüsü gerçekte bilince karşı bedeninin öncelenmesi olarak okunmalıdır. Zira Nietzsche için burun tüm bedeni ifade etmektedir. Onun için *Ahlakın Soykütüğü*’nde “yalnızca burnuyla değil de gözüyle, kulağıyla koklayabilenler”den bahseder.³⁶ Kokunun düşünce ile beden arasındaki derin bağlantı için bir model olduğuna inanan Nietzsche’ye göre koku alma duyusu

³⁵ Le Guerer, “Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View”, 6

³⁶ Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, çev, Ahmet İnam, Ankara: Gündoğan Yayıncılık, 1998, 116; Shiner, *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, 17.

düşünmede bedeninin rolünü göz ardı edenlerin aldatmacalarını ortadan kaldırmak için güçlü bir araçtır. Diğer şeylerin yanı sıra, “koklama” yeteneği, entelektüel zayıflığı ve kötü niyeti ortaya çıkarmaya yönelik bir içgüdüdür. Bu yeti her şeyden önce güce ve kendini gerçekleştirilmeye giden yolu tıkayabilecek her şeyi algılayabilir.³⁷ Bu nedenle Nietzsche, sağlıklı bir insanın koku alma duyusunu takip etmesini salık verir; çünkü ona göre bu yeti diğer hayvanlarda olduğu gibi içgüdüsel olarak “tüm akıllardan daha yüksek” keskin bir koku alma duyusuyla “güç duygusunu” en üst düzeye çıkarmaya yönlendirir ve buna mani olan her şeyden içgüdüsel olarak nefret eder.³⁸ Koklama yetisi, tüm hayvanlarda ortak olup sağlığı koruyan bilinçsiz içgüdüünün simgesidir. Ona göre insanlığı en başta hasta eden şey bu güdülerin kademeli olarak değersizleştirilmesidir. Ancak toplumsal gelenekler ve ahlak insanları “bilinçsizce güvenliğe götüren düzenleyici güdüler” olan içgüdülerine kulak vermek yerine, onlardan suçluluk duymalarını ve onlardan utanmaları öğretmiştir.³⁹

İnsanı sıklıkla hayvan olarak tanımlayan Nietzsche’ye göre insan denilen hayvan uygarlaştıkça, içgüdülerinden utanmayı öğrenmiş her şeyi hastalıklı bir şekilde ahlaklaştırmıştır. Melekleşme yolunda mide ve dilini baskı altına aldığı bu evrim süreci sonunda yalnızca hayvanın masumiyeti ve sevinci değil, hayatın kendisi dahi ona itici gelmeye başlamış, kendi kokusunu duymamak için kendi burnunu tıkamıştır.⁴⁰ Ona göre yalan üzerine kurulu ahlakın yarattığı ahlaki hastalığı koklayacak yetisi olan herkes Avrupa’nın her yerinde hastane ve tımarhane kokusu gibi bir şey algılayabilir.⁴¹ Bu anlattıklarımızdan anlaşılacağı gibi Nietzsche için içgüdüsel olan ile sağlıklı ve doğru olan buna mukabil de içgüdü karşıtı olan ile hastalık ve yalan arasında ayrılmaz bir birliktelik vardır.

Bedeni bir bilgi kaynağı olarak gören Nietzsche’ye göre duyuların epistemik açıdan değersizleştirilmesi Batı düşüncesindeki ve Hristiyan inancındaki bedeninin değersizleştirilmesinin ve arızileştirilmesinin bir yansımasıdır. Bu gelenekle mücadeleye girişen Nietzsche için yaşamı yücelten ve onu değerden düşüren, hastalıklı hale getiren tüm şeylerin etki ve etkileniminin yeri bedendir. Beden bizatihi bir kavrama ve bilme aracıdır. Yaşamı olumlayan her şey onda hoş bir koku yaratırken yaşamı hastalandıran, içgüdüleri yok eden, güç istemini azaltan her şey ise onda nahoş bir koku, tiksinti duygusu uyandırmaktadır. Beden bilince karşı kendisi için iyi ve kötü olanı

³⁷ Shiner, *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, 17.

³⁸ Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, 102.

³⁹ Adam Westra, “Nietzsche’s Nose”, *Scents/Sense*, Spring, 2016, 15; Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, 102.

⁴⁰ Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, 66.

⁴¹ Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, 116.

bilinçsizce/bilinçdışı içgüdüsel bir keskinlikle algılamaktadır. Yaşamı güçlendiren sağlıklı bir bilişte bilincin/ruhun içgüdüye/bedene karşı bir üstünlüğü söz konusu olamaz. Yaşamı güçlendiren ve güç istemini artıran şeyi algılamının aracı bedendir. Dolayısıyla beden için iyi olanı bilmenin beden dışı/üstü yani duyuüstü bir bilme aracı yoktur. Ancak felsefe, tarihi boyunca (hakikat diye) akli olan lehine (yalan diye) duyuüstü olanı inkâr etmiştir ki Nietzsche'ye göre bu gerçeklikten kaçıp yalana sığınmaktan başka bir şey değildir. Gerçek için duyulara kulak vermek gerekir.

Duyuların Tanıklığına Başvurmak

Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*'nda filozofları "tarih duygusu"ndan mahrum ve oluşa düşman olmakla suçlar. Bu dünyaya karşı öte dünyayı önceleyen filozofları "Mısırcılık"la suçlayan Nietzsche, onları her şeyi "sonsuzluğun bakış açısı"yla ele aldıkları için mahkûm eder. Zira filozoflar böyle yapmakla ele alıp yüceltmeye çalıştıkları her şeyi "kavram mummyaları"na, "kavram putları"na dönüştürmüşlerdir. Bu bakış açısı onları değişimin ve oluşun inkârına götürmüş; duyuları insanı "hakiki dünya hakkında aldatmak"la suçlamış, sonunda duyuları bir türlü ele geçirmedikleri bu "var olan"ı kavramanın önündeki en büyük engel olarak görüp mahkûm etmişlerdir. Oysa Nietzsche'ye göre bu "mumya filozoflar" "mezarıcı mimiğiyle monotono-teizmi" oynayarak duyuların tanıklığını reddetmişlerdir.⁴² Ona göre duyuların tanıklığın reddedilmesi ise her şeyin aklın ve mantığın yasalarına tabi kılınması demektir. Başka bir ifadeyle yapılan şey duyuların epistemolojik açıdan değersizleştirilmesi ve tanıklıklarının inkâr edilmesidir. Bu aynı zamanda beden ve onun güçlerin yadsınması, insanın akli/ruhsal yönünün beden ve onun güçlerine karşı yüceltilmesi olup dünya yaşamının değerden düşürülmesini ifade etmektedir.

Nietzsche'ye göre felsefenin iddia ettiği aksine oluşu ve değişimi gösterdikleri sürece duyular hiç yalan söylemezler. Asıl yalan "varlık, birlik, seysellik, töz, neden, süreklilik" gibi felsefenin uydurduğu kavramlardır.⁴³ Sürekli hakiki bir dünyaya gönderimde bulunan, bu kavramlar tam da "akıl-önyargısı"nın, bizi "kabul etmeye zorladığı yanılgılar"dır.⁴⁴ Onlar gerçekte değil, sadece dilde vardır. Duyuların tanıklığını çarpıtarak yalan gösteren şey ise "yaşlı hilebaz kadın" olan akıldır.⁴⁵ Onun içindir ki felsefenin icadı olan "varlık" boş bir kurgudan ibarettir. Buna mukabil duyuların tanıklık ettiği, beden

⁴² Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 19.

⁴³ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 20.

⁴⁴ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 22.

⁴⁵ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 23.

deneyimlediği “biricik dünya” görünüşte” dünyadır: hakiki dünya” onun üstüne eklenmiş bir yalandır yalnızca”.⁴⁶ Tüm bu kavramlar bu biricik dünyayı değerden düşürmek ve bedeni hor görmek amacıyla uydurulmuş kavramlardır.⁴⁷ Felsefenin hakiki dünyası gibi diğer ülküleri/idealleri de gerçeğe ilenmiş birer yalan olup bu yolla “insanlık en derin içgüdülerine dek aldatıl”mış, “yalana boğul”muş ve *ters* değerlere tapmaları sağlanmıştır.⁴⁸

Duyuların hassas bilişsel araçlar olduğunu söyleyen Nietzsche, örnek duyu olarak ampiristlerin bile burun kıvırdıkları burnu seçer. Ona göre burun “bir spektroskopun bile saptayamadığı en küçük devinim farklarını saptayabilir.” Dahası Nietzsche’ye göre bugün insan “bilimde, duyuların tanıklığını kabul etmeye karar verecek kadar ileri”⁴⁹ gitmiş, duyuları daha keskinleştirmeyi, silahlandırmayı sonuna dek düşünmeyi öğrenecek kadar ileri bir düzeye erişmiştir. Nietzsche’ye göre bunun dışındaki her şey “metafiziktir, teolojidir, psikolojidir, bilgi kuramıdır” ki onlarda gerçekliğe bir sorun olarak bile rastlanmaz.⁵⁰ Duyusal olanı inkâr ettiklerinden dolayısıyla gerçekliğe temas etmediklerinden filozofların “en yüksek kavramlar”ı “boş kavramlar”dır.⁵¹ Tüm bunlar “hastalıklı örümceklerin beyin hasarları”nın sonucudur ve insanlık bunları ciddiye almanın bedelini çok ağır bir şekilde ödemiştir.⁵² Sonuçta dünyanın geçiciliğine ve görünüşteliliğine kanıt olarak gösterilen duyular onun gerçekliğini kanıtlarken dünyanın varlığına gerekçe olarak gösterilen kıstaslar (akıl) ise aslında onun var olmayışının, hiçliğin kıstaslarıdır.⁵³ Bu dünyadan başka(hakiki) bir dünya masaldır ve bu dünyadan intikam almanın aracıdır. Hakiki ve görünüşte dünya ayrımının ister felsefi ister dini versiyonu olsun çökmekte olan bir yaşamın semptomudur.

⁴⁶ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 20.

⁴⁷ Nietzsche, *Ecce Homo*, 151

⁴⁸ Nietzsche, *Ecce Homo*, 8.

⁴⁹ Gerçekte 19. yüzyıl tıbbi kokuyu önemli bir bilgi kaynağı olarak görmüş ve kokuların vücutta olup bitenleri ortaya çıkarabileceğinden hareketle kokulara dayanan kapsamlı bir tıbbi teşhis sistemi geliştirmiştir Bkz. P. Vroom, with Anton van Amerongen and Hans de Vries. *Smell: The Secret Seducer*. Translated by Paul Vincent. New York: Farrar, Strauss, and Giroux, 1997, 7

⁵⁰ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 21.

⁵¹ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 21.

⁵² Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 21.

⁵³ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 23.

Aklın Yalanı Duyuların Hakikati

Nietzsche'nin felsefesinde Platon'un felsefesinde görülen hakikat-yalan ikiliği varlığını farklı bir konumlandırmayla devam ettirir; burada yalan ve hakikat yer değiştirir. Platoncu hakikat yani metafizik onda yalana dönüşürken, yalan yani duyusal olan ise gerçeğin bizzat kendisi olur. Hakikat idesine şiddetle muhalif olmasına karşın Nietzsche, daha başlangıcından itibaren varoluşun kendisine içkin olan tehlike ve tehdidinden kaçınmak ve teselli bulmak için insanın yalana sığındığını ve bu yalanı aşkın bir hakikate dönüştürdüğünü söyleyerek şiddetli bir metafizik hakikat eleştirisine girer. Nietzsche'nin temel eleştirisi hakikat olma iddiasındaki bu yalanın yaşamı korumak bir yana bilakis yaşamı değerden düşürmesi ve hastalıklı hale getirmiş olmasıdır. En büyük gayesi yaşama "evet" diyecek bir düşünce inşa etmek olan Nietzsche, bu amaçla özü itibarıyla metafizik olarak gördüğü Batı düşünce geleneğine karşı saldırıya geçer ve onun verili hakikat ve yalan kavramlarını tersyüz ederek yıkmaya çalışır. Bu aynı zamanda onun tüm değerleri yeniden değerlendirme projesinin kalbinde yatan şeydir. Ona göre yaşamı değerden düşüren, tüm yaşamsal güçleri felce uğratarak yaşamı katlanılmaz kılan hastalıklı düşünce geleneği Sokrates ve Platon'la başlamıştır. Bu dekadent tipler "tehlikeli, yaşam yıkıcı bir güç" olan akılcılık adına içgüdülere savaş açmışlardır.⁵⁴ Akabinde Hristiyanlık/İsa aynı ideali devam ettirmiş, ikisi aşkın bir dünya ve yaşam adına yeryüzünü ve yeryüzündeki yaşamını değerden düşürmüş, bedeni, güdeleri hor görmüş yaşama karşı ölümü arzulamışlardır. Nietzsche'ye göre tüm Batı düşüncesine egemen olan bu düşünce yalanın bizatihi kendisidir. Hakikat olarak adlandırılmış olan bu yalan yaşamı zehirlemiş ve insanın hastalanmasıyla sonuçlanmıştır. "İlk *namuslu* insan ben olmalıyım, binlerce yıllık yalan dolana karşı durmalıyım"⁵⁵ derken kastettiği en büyük yalan bizatihi metafizik düşünme biçimi olan felsefenin kendisi ve onun Platoncu versiyonu ve ardılı olan Hristiyanlıktır. Batı dünyasının dekadansı tam da bu yalanın inşa edilmesi ve yaşama egemen olmasıyla başlamıştır. Zira felsefenin inşa ettiği, kavramlar, doğrular, olgusal gerçekliğe çarpıtır görmezden gelir, yok sayar. Gerçekliğe katlanmak için bir yalan inşa eder ve ihdas eder. Yani Nietzsche için felsefe yaşamın katlanılmaz hakikatine katlanmak için inşa edilmiş yalandır. Ancak Nietzsche'nin nazarında asıl sorun yalan değil, yalanın yaşama hizmet etmiyor oluşudur. Yaşama hizmet ettiği sürece yalan pekâlâ değerli olabilir (Nietzsche, 1995:86,91). Dolayısıyla asıl önemli olan hangi amaç için yalan söylendiğidir.

⁵⁴ Nietzsche, *Ecce Homo*, 72-73.

⁵⁵ Nietzsche, *Ecce Homo*, 142.

Nietzsche'ye göre tüm öğretisi, kavram, ideal ve ahlaklar bir istem ve ihtiyaca binaen insanın dünyaya ilişkin yorumları sonucunda meydana getirilmiş olmakla birlikte hakikat kavramıyla üzerleri örtülmüş, kökenleri unutulmuş mutlak (hakikat) olma iddiasındaki yalanlardır.⁵⁶ Yalanın varoluşsal önemi üzerinde duran Nietzsche, insanın yaşamda kalmak ve yaşamı katlanırlı kılmak için yalana başvurduklarını savunur. Yalan insanın yaşamın katlanılmaz olan (kötümser, acı verici) hakikatine katlanmak için başvurduğu araçtır.⁵⁷ Nietzsche'ye göre metafizik, din, ahlak, bilim hepsi insanın gerçeklikten kaçışının ve yalana sığınışı sonucu ortaya çıkan şeyler olup insan bunlar aracılığıyla "realiteyi yalanla tahakkümü altına" almakta böylelikle bir çeşit sanatçı/yalanın iktidarını yaratmaktadır.⁵⁸ Hakikatten kaçan d'écadent tipler yalan olan ideallere sığınır. Çünkü "d'écadent tipler yalansız yaşayamazlar, zira yalan onların yaşamda kalma koşullarından biridir". Onun içindir ki Platon ve Schopenhauer gibi tipler ile Hıristiyanlığı çürütmek için "çürüme kokusu"dan rahatlıkla tanımak mümkündür.⁵⁹

Nietzsche'ye göre çürüme, çağın alamet-i farikası ve vassı mümeyyizidir. Ona göre hakikat olduğu iddia edilen yalan(lar)ın burun tarafından kolaylıkla teşhis edilmesini mümkün kılan şey onların çürümesidir. Onun için keskin gözlemciler Avrupa'da bir sonun yaklaştığını etrafı saran kokudan, kokuşmuşluktan anlayacaklardır.⁶⁰ Kokuşmuşluk burnu tüm yetiler arasında üstün bir konuma taşımaktadır. Çağın krizinin, nihilizmin ifadesi olan Tanrı'nın ölümü dahi çürüme sonucu gerçekleşmiştir. Dünyayı tümüyle saran mevcut çürümüşlük kokusu, koklama duyusundan yoksun olmayan herkesin ağırlayabileceği yegâne koku "Tanrı'nın çürümesi'nin kokusudur."⁶¹ Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümünün dolayısıyla onun en yetkin ifadesi olduğu değerlerin çürümesinin farkına dahi burnuyla, keskin koku alma duyusuyla varmıştır. Sağlıklı bir duyum aracı olarak burun her şeyden önce yaşamı tehdit eden kokuşma ve çürümeye karşı uyarılmış, yalanın yani çürümüş olanın yarattığı ağır tiksindirici kokuyu deneyimleyerek gerçeğe yol almıştır.

⁵⁶ Friedrich Nietzsche, "Ahlakdışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine", çev. Oruç Aruoba, Cogito, Sayı 16, 59-61.

⁵⁷ Nietzsche, "Ahlakdışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine", 55-66.

⁵⁸ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, çev. Sedat Umran, İstanbul: Birey Yayınları, 2002, 420.

⁵⁹ Nietzsche, *Ecce Homo*, 74.

⁶⁰ Friedrich Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, Ankara: Gündoğan Yayıncılık, 1997, 175.

Nietzsche'ye göre kokuşma, yaşama duyusunun temel yapısının çatırdamasını, içgüdüler arasındaki kargaşanın tehlikeli olmaya başlamasını ifade etmektedir. Bkz. Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, 167.

⁶¹ Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim*, çev. Levent Özşar, Bursa: Asa Kitabevi, 2003, 125

Sonuç itibarıyla Nietzsche’ye göre her şeyin burun aracılığıyla algılanması mümkün görünmektedir. Zira ona göre her şeyin kendine has duyulur bir kokusu vardır. Tüm insani varlıkların kültürün,⁶² tüm sözcüklerin,⁶³ kutsal olanın,⁶⁴ sonsuzluğun,⁶⁵ putların ve putperestlerin,⁶⁶ tatların ve hazların,⁶⁷ şarkıların,⁶⁸ başlangıç ve sonların, doğuş ve çöküşlerin, dekadandan ve sağlıklı olanın,⁶⁹ ayaktakımının,⁷⁰ küçük insanların ve herkes için olan kitapların,⁷¹ Hegel ve Schopenhauer gibi filozofların kokusu⁷² dahi burunla alınmaktadır. Burun sadece sağlıksız olanı tanıma imkânı sunan dışsal bir gözlem aracı değil, aynı zamanda içsel olanı yani ruhları dahi derinden kekin ve kesif bir biçimde bilme aracıdır. Kendi ifadesiyle “her ruhun dolaylarını, dolayları ne kelime, ta içini, ciğerini görür gibi sezerim, koklarım... Bu duyarlık benim için psikolojik bir duyurgadır; bununla her gize dokunur, yakalarım onu”.⁷³ Sonuçta burun öylesine güçlü bir algılama ve öğrenme yetisine sahiptir ki hakikati kavramak için yapılması gereken onu tahkir ve tahfif etmek değil, bu duyuyu daha keskinleştirmek ve onu takip etmektir.

Sonuç

Hakikati ve yalanı koklayarak keşfettiğini ifade eden Nietzsche kendi felsefi dehasını koku alma yetisinin keskinliğine bağlayarak felsefi düşünce geleneğine karşı konumlanır. O, koku alma yetisinin en kesin ve kesif bilgi kaynağı olduğunu iddia ederek Platon’dan modern döneme uzanan bir bilgi kaynağı olarak koku alma yetisini önemsizleştiren felsefi geleneği tepetaklak eder. Bir çeşit epistemik devrim girişiminde bulunur. İlk duyuları en yetkin bilme kaynağı olarak akla karşı önceleyen Nietzsche daha sonra duyular arasındaki epistemik hiyerarşiyi de tersyüz ederek burun kıvrılan, önemsizleştirilen koklama duyusunu bilişsel değeri itibarıyla en yetkin duyu mertebesine çıkarır. Burnu en hassas bilme aracı olarak övgüye boğar. Koklama

⁶² Nietzsche, *Güç İstenci*, 116

⁶³ Friedrich Nietzsche, *Gezgin ve Gögesi*, çev. Mustafa Tüzel, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, 68.

⁶⁴ Nietzsche, *Gezgin ve Gölgesi*, 51.

⁶⁵ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, çev. A. Turan Oflazoğlu, Bursa: Asa Yayınları, 1999, 145, 319.

⁶⁶ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, 60.

⁶⁷ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, 301.

⁶⁸ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, 227.

⁶⁹ Nietzsche, *Ecce Homo*, 13.

⁷⁰ Friedrich Nietzsche, *Deccal*, çev. Oruç Aruoba, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 1995, 21.

⁷¹ Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, 36

⁷² Nietzsche, *Deccal*, 72.

⁷³ Nietzsche, *Ecce Homo*, 27.

yetisini böylesine hassas bir epistemik yeti kılan şey onun bilince olabildiğince uzak olup güdusel karaktere sahip olmasıdır. Başka bir ifadeyle onu yetkin bir bilme ve keşif aracı kılan şey onun rasyonel değil, en güdusel bir bilme yetisi olmasıdır. Felsefe tarihi boyunca koklama duyusunun ast/alt duyu olarak kategorize edilmesine gerekçe olarak gösterilen hususların tümü Nietzsche de koklama yetisinin lehine döner; ve onu duyu hiyerarşinin başına taşır. Aynı süreçte Nietzsche, entelektüel bir vizyonun ve görsel metaforların hakim olduğu felsefi ifade dağarcığına karşın yoğun bir şekilde koklama yetisine ve kokuya, kokuşmuşluğa gönderimde bulunan bir sözcük dağarcığını istihdam eder.

Nietzsche, koku duyusu üzerinden metafizik karakterdeki Batı felsefi geleneği boyunca akıl lehine değerden düşürüldüğünü ve aşağılandığını düşündüğü duyulara itibarını yeniden iade eder. Akla karşı genel olarak duyular özel de ise koklama yetisi yegâne yetkin gerçeği bilme aracı olarak konumlandırılırlar. Ona göre sadece duyuların tanıklık ettiği dünya gerçektir. Duyuüstü “düşünülür dünya” ona göre bir kurgudan/yalandan ibarettir. Felsefenin duyuyu üstü akli/hakiki dünyası bu dünyayı ve yaşamı değerden düşürmüş, çağın deneyimlediği dekadansa yol açmıştır. Onun için Nietzsche felsefi hakikat nosyonuna karşı konumlanır ve onu yıkmaya girişir. Ona göre felsefi geleneğin hakikat iddiası, değer ve kavramları en büyük yalanın ta kendisi olup çağın deneyimlediği devasa çürümüşlüğü ve kokuşmuşluğun nedenidirler. Dünyanın duysal olanı aşkın bir hakikati yoktur. Ona dışarıdan eklenen anlam, amaç vb. her şey yalandır. Nietzsche’ye göre burnumuz yaşamı, dünyayı, bedeni değerden düşürülen hakikat kılığına büründürülen bu tinselleştirilmiş yalanları bilmenin en yetkin aracıdır. Çünkü yalanların yarattığı nihilistlik çağa damgasını vuran dekadansı, kokuşmuşluğu teşhis etmenin en yetkin aracı insanın burnu olacaktır. Artık bu çürümüş değerler görünüşleriyle değil, kokularıyla, kokuşmuşluklarıyla teşhis edileceklerdir. Tıpkı sağlıklı bir hayvanın kendisi için sağlıklı ve zararlı olanı koklayarak tanıması gibi insan da daima hem kendisini güç istemine yöneltmek yaşamını güçlendiren değerleri hem de güç istemini azaltarak yaşamına zarar veren değerleri kokusundan tanıyacaktır. Çağa damga vuran kokuşmuşluk burnu en yetkin bilme ve teşhis aracı kılmaktadır.

Duyu hiyerarşisindeki bu radikal değişim, ontolojik bir yeniden değerlendirmeyi de icbar eder. Duyuların tanıklığına istinaden Varlık duysal olana indirgenir ve içkin hale gelir. Böylece düalisttik tasarımlar aşılırken “görünüştaki dünya” yegâne dünya olur; yüzler yeryüzüne dönülür. Dünyayı değerlendirmenin ve tanımanın araçları dünyadan ve bedenden devşirilir. Nietzsche, duyuları, öncelikle de en dürtüsel yeti olan koklama yetisini merkeze almak suretiyle bir bilme aracı olarak bedeni akla ve ruha karşı önceler. İnsanın maddi, bedensel, en ilkel güduları en yetkin epistemik yetileridir ve onlar bize

NIETZSCHE'NİN BURNU YA DA HAKİKATİ KOKLAYARAK BULMAK: NIETZSCHE'DE
KOKU ALMA DUYUSUNUN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
*NIETZSCHE'S NOSE OR FINDING THE TRUTH BY SMELLING: THE REEVALUATION OF
THE SENSE OF SMELL IN NIETZSCHE*
Sever IŞIK

değişim dünyasının hakikatini oldukları gibi göstermektedirler. Sağlıklı ve güçlü bir yaşama ulaşmanın aracı akıl değil, içgüdülerdir. Bu nedenle rasyonalist felsefi geleneğinin yaptığı gibi güdülere, güdüsel olana savaş açmak hastalıktan başka bir şey değildir. Ona göre bedenin değerden düşürülmesi felsefi ve Hristiyani ahlak idealinin bir sonucudur. Beden ve onun güçlerinin değerden düşürülmesinin kaçınılmaz sonucu ise güç istencinin yadsınması, çileci etik idealin hakim kılınması, yaşamın bir bütün olarak hastalıklı hale getirilmiş olmasıdır. Bu hastalığın semptomlarını anlamak, hastalığın kökeni olan yaşam karşısı yalanları tanımak ve ifşa etmek uygarlığın dolayımına en az girmiş, en doğal yetimiz olan koklama yetisi sayesinde mümkün olacaktır. Onun için yapılması gerek koku alma duyusunu daha da keskinleştirmek ve onu takip etmektir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. *Ruh Üzerine*, çev. Doç. Dr. Zeki Özcan, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Burke, Edmund. *A philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, edited with an introduction by Adam Phillips, Oxford University Press, 1998.
- Constance Classen, David Howes, Anthony Synnott. *Aroma: The Cultural History of Smell*, Routledge, 2003.
- Corbin, Alain. *Kokunun Tarihi: Miyasama ile Fulya: Koku ve Toplumsal İmgelem XVIII-XIX. Yüzyıllar*, Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- Darwin, Charles. *İnsanın Türeyişi*, çev. Ömer Ünalın, Ankara: Onur Yayınları, 1975
- de Condillac, É. T. *Duyumlar Üzerine İnceleme*, çev. M. Katırcıoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Freud, Sigmund. *Uygurlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Hegel, G.W.F. *Estetik (Seçilmiş Metinler)*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Say Yayınları, 1982.
- David Howes, *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*, University of Michigan Press, 2003.
- Howes, David. "Nose-Wise: Olfactory Metaphors in Mind", in *Olfaction, Taste, and Cognition*, Edited by Catherine Roubly, Benoist Schaal, Daniele Dubois, Remi Gervais and A. Holley, Cambridge University Press, 2002.
- Kant, Immanuel. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Translated by Victor Lyle Dowdell Revised and Edited by Hans H. Rudnick With an Introduction by Frederick P. Van De Pitte, Southern Illinois University Press, 1996.
- Le Guerier, Annick "Olfaction and Cognition: A Philosophical and Psychoanalytic View", in *Olfaction, Taste, and Cognition*, Edited by Catherine Roubly, Benoist Schaal, Daniele Dubois, Remi Gervais and A. Holley, Cambridge University Press, 2002.
- Lojanica, Marija V. "Death Smells Like Strawberries: the Olfaction Simulacra", *Naslede*, Issue 43, 2019, 375-390.

NIETZSCHE'NİN BURNU YA DA HAKİKATİ KOKLAYARAK BULMAK: NIETZSCHE'DE
KOKU ALMA DUYUSUNUN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
NIETZSCHE'S NOSE OR FINDING THE TRUTH BY SMELLING: THE REEVALUATION OF
THE SENSE OF SMELL IN NIETZSCHE
Sever IŞIK

- Nietzsche, F. *Deccal*, çev. Oruç Aruoba, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 1995.
- Nietzsche, Friedrich. *Ecce Homo: Kişi Nasıl Kendisi Olur*, çev. Can Alkor, 5. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 1996.
- Nietzsche, Friedrich. *İyi ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, Ankara: Gündoğan Yayıncılık, 1997.
- Nietzsche, Friedrich. *Ahlakın Soykütüğü*, çev. Ahmet İnam, Ankara: Gündoğan Yayıncılık, 1998.
- Nietzsche, Friedrich. "Ahlakdışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine", çev. Oruç Aruoba, *Cogito*, Sayı 16. 1998, 55-66.
- Nietzsche, Friedrich. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. A. Turan Oflazoğlu, Bursa: Asa Yayınları, 1999.
- Nietzsche, Friedrich. *Güç İstenci*, çev. Sedat Umran, İstanbul: Birey Yayınları, 2002.
- Nietzsche, Friedrich. *Şen Bilim*, çev. Levent Özşar, Bursa: Asa Kitabevi, 2003.
- Nietzsche, Friedrich. *Gezgin ve Gölgesi*, çev. Mustafa Tüzel, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Nietzsche, Friedrich. *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Nietzsche, Friedrich. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Mustafa Tüzel, 6. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Platon, *Timaios*, çev. Özgüç Orhan, Ankara: Fol Yayınları, 2022.
- Platon. *Şölen*, çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Reinarz, J. *Past Scents: Historical Perspectives on Smell*. University of Illinois Press, 2014.
- Rousseau, J. J. *Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç, 10. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Shiner, Larry. *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts*, New York, NY, United States of America. : Oxford University Press, 2020.
- Vroon, P., with Anton van Amerongen and Hans de Vries. *Smell: The Secret Seducer*. Translated by Paul Vincent. New York: Farrar, Strauss, and Giroux, 1997.
- Westra, Adam. "Nietzsche's Nose", *Scents/Sense*, Spring, 2016, 14–17.